

Беларуская літаратурная афарыстыка: нацыянальна-гендарны аспект

Зіманскі В.Э.

Установа адукацыі "Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава", Віцебск

Вывучэнне чалавека ва ўсіх праяўленнях яго характару, сацыяльных стасункаў, паводзін у грамадстве, адносін да родных, да людзей супацьлеглых поглядаў, полу, узроўню адукацыі ў мовазнаўчых даследаваннях апошніх гадоў набывае ўсё большую актуальнасць. Адным з накірункаў такіх даследаванняў з'яўляецца аналіз адносін паміж асобамі супрацьлеглага полу, выяўленне прычын агульнасці і адрозненняў у паводзінах, менталітэце, асаблівасцях маўлення і прынятых на сябе сацыяльных роляў.

Асаблівую цікавасць сярод розных напрамкаў гендарных даследаванняў выклікае этнакультурны аналіз афарыстычных выслоўяў — не толькі закладзеным у іх змесце вопытам пакаленняў, мудрасцю і сілай духу чалавека, яго матэрыяльнымі і эстэтычнымі ідэаламі, а і дакладнай і своеасаблівай характарыстыкай людзей, іх схільнасцей, вызначэннем і ацэнкай разнастайных узаемаадносін у грамадстве, з'яў рэчаіснасці.

Мэта даследавання — вызначыць змест і спецыфіку гендарна маркіраваных аўтарскіх афарыстычных выслоўяў беларускіх літаратараў у этнакультурным аспекце.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі выслоўі з твораў класікаў беларускай літаратуры (Якуба Коласа, Аляксея Пысіна, Рыгора Барадуліна, Івана Шамякіна і інш.), а таксама манаграфічныя выданні Н.В. Гаўрош, Н.М. Няжковіч; А.Я. Леванюк, Ф.М. Янкоўскага. Метадамі даследавання сталі апісальны, кантэкстуальны, параўнальна-суптаўляльны, статыстычны метады, метады стылістычнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Афарызмы, у тым ліку і аўтарскія, здаўна з'яўляюцца аб'ектам вывучэння як замежных, так і айчынных філолагаў, якія сканцэнтраваліся ў выніку ў межах асобнай навуковай дысцыпліны — афарыстыкі. Афарызмы не характарызуюць аднаго чалавека — яны маюць дачыненне да многіх і многага. Аднак, нягледзячы на сваю ўніверсальнасць, даволі часта афарыстычны выраз можа паказаць, якому народу ён належыць. Нацыянальныя афарызмы даюць магчымасць вывучаць менталітэт, культуру, педагогіку пэўнага народа. У гэтым даследаванні асабліва ўвага звернута на асаблівасці характарыстыкі беларускіх мужчын і жанчын праз гендарна маркіраваныя афарызмы.

Сярод сабраных гендарна маркіраваных афарыстычных матэрыялаў большасць складаюць адзінкі, што характарызуюць жанчыну. Гэта звязана з тым, што ўнутраны свет жанчыны заўсёды хваляваў мастакоў слова, яны імкнуліся пазнаць яго, зведаць таямніцу жаночай душы. Афарызмы, што характарызуюць мужчын, у апрацаваным матэрыяле колькасна саступаюць афарызмам — характарыстыкам жанчын. Асабліва месца ў беларускіх афарызмах займае адлюстраванне адназначнага стаўлення да шлюбу і да стварэння сям'і, да вяртання ў адносінах. Асобныя афарызмы адлюстроўваюць ролю жанчыны ў сям'і. Адною з галоўных з'яўляецца роля маці, якая моцна любіць сваіх дзяцей, зробіць усё магчымае і немагчымае для іх іччаслівага дзяцінства.

Заклучэнне. Афарыстычныя выслоўі беларускіх літаратараў, як сучасных, так і недалёкага мінулага, адлюстроўваюць пазіцыю іх аўтараў, заснаваную на глыбокім веданні ўсіх тонкасцяў менталітэту беларусаў, на тонкім разуменні асаблівасцей светаўспрымання і жыццёвых пазіцый прадстаўнікоў абодвух палоў. Веданне афарыстычнага літаратурнага матэрыяла асабліва карысна ў плане транслявання нацыянальных асаблівасцей беларускага народа пры непасрэдных кантактах з прадстаўнікамі іншых краін, пры знаёмстве з беларускай культурай, менталітэтам, духоўнымі і сацыяльнымі каштоўнасцямі, што не толькі спрыяе наладжванню кантактаў паміж людзьмі розных нацыянальнасцей, але і не дае забыць уласную гісторыю, уласныя карані, выхоўвае павагу да сваёй краіны, свайго народа, фарміруючы сапраўднага патрыёта і грамадзяніна.

Ключавыя словы: гендар, афарызм, нацыянальна-культурны аспект, этнакультурная спадчына, стэрэатып, сацыяльная роля.

(Ученые записки. — 2025. — Том 42. — С. 55–60)

Belarusian Literary Aphorisms: the National-Gender Aspect

Zimansky V.E.

Education Establishment "Vitebsk State P.M. Masherov University", Vitebsk

The study of the man in all manifestations of his character, social relations, behavior in society, relations to relatives, to people of opposite views, gender, and level of education has become increasingly relevant in linguistic research in recent years. One of the areas of such research is the analysis of relations between persons of the opposite sex, identifying the causes of commonalities and differences in behavior, mentality, speech patterns and assumed social roles.

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: e-mail: e-mail: vad.zim@bk.ru — В.Э. Зіманскі

Of particular interest among various areas of gender research is the entocultural analysis of aphoristic sayings — not only the generational experience inherent in their content, the wisdom and strength of the human spirit, his material and aesthetic ideals, but also the accurate and peculiar characterization of people, their inclinations, the definition and evaluation of diverse relationships in society, and the phenomena of reality.

The purpose of the study is to determine the content and specifics of gender-labeled author's aphoristic sayings of Belarusian writers in the ethno-cultural aspect.

Material and methods. *The research material includes sayings from the works of classics of Belarusian literature (Yakub Kolas, Alexey Pysin, Rygor Borodulin, I. Shamyakin, etc.), as well as monographic publications by N.V. Gavrosh, N.M. Nemkovich; A.E. Levanyuk, F.M. Yankovsky. The research methods are descriptive, contextual, comparative, statistical, and stylistic analysis methods.*

Findings and their discussion. *Aphorisms, including those created by authors, have long been the object of study by both foreign and domestic philologists, having concentrated as a result within a separate scientific discipline — aphoristics. Aphorisms don't characterize one person, they relate to many, many things. However, despite its versatility, quite often an aphoristic expression can tell which nation it belongs to. National aphorisms provide an opportunity to study the mentality, culture, and pedagogy of a particular people. In this study, special attention is paid to the characteristics of Belarusian men and women through gender-labeled aphorisms.*

Among the collected gender-labeling aphoristic material, the majority are units that characterize a woman. This is due to the fact that the inner world of a woman has always worried the artists of the word, they sought to know it, to know the secret of the female soul. The aphorisms characterizing men in the processed material are quantitatively inferior to the aphorisms characterizing women. A special place in Belarusian aphorisms is occupied by the reflection of an unambiguous attitude to marriage and to the creation of a family, to fidelity in relationships. Some aphorisms reflect the role of women in the family. One of the main roles is that of a mother who loves her children very much and will do everything possible and impossible for their happy childhood.

Conclusion. *The aphoristic sayings of Belarusian writers, both modern and recent, reflect the position of their authors, based on a deep knowledge of all the subtleties of the mentality of Belarusians, on a subtle understanding of the worldview and life positions of representatives of both sexes. Knowledge of aphoristic literary material is especially useful in terms of broadcasting the national characteristics of the Belarusian people in direct contacts with representatives of other countries, when getting acquainted with Belarusian culture, mentality, spiritual and social values, which not only helps to establish contacts between representatives of different nationalities, but also does not let you forget your own history, your own roots, and instills respect for your own to the country, to his people, forming a true patriot and citizen.*

Key words: *gender, aphorism, national and cultural aspect, entocultural heritage, stereotype, social role.*

(Scientific notes. — 2025. — Vol. 42. — P. 55–60)

Вывучэнне чалавека ва ўсіх праяўленнях яго характару, сацыяльных стасункаў, паводзін у грамадстве, адносін да родных, да людзей супаццельных поглядаў, полу, узроўню адукацыі ў мовазнаўчых даследаваннях апошніх гадоў набывае ўсё большую актуальнасць. Адным з кірункаў такіх даследаванняў з'яўляецца аналіз адносін паміж асобамі супрацьлеглага полу, выяўленне прычын агульнасці і адрознення ў паводзінах, менталітэце, асаблівасцях маўлення і прынятых на сябе сацыяльных роляў. На іх аснове фарміруецца так званыя сацыяльна-культурныя стэрэатыпы, што дыктуюць паводзіны асобы і выбраныя ёй кірункі сацыялізацыі.

Гендарныя даследаванні — адзін з актуальных напрамкаў сучаснай гуманітарнай навукі, які вывучае, у сувязі з прыналежнасцю асоб да мужчынскага ці жаночага полу, іх сацыяльныя ролі, псіхалогію, асаблівасці характару, прычыны выбару лініі паводзін у той ці іншай сітуацыі, грамадскія функцыі і светапогляд — усё, што “пераводзіць праблематыку полу з галіны біялогіі ў сферу сацыяльнага жыцця і культуры” [1, с. 4]. Галоўнай мэтай гендарных даследаванняў з'яўляецца вывучэнне заканамернасцей фарміравання і замацавання ў грамадскай свядомасці сацыяльных роляў мужчын і жанчын, што выражаецца праз гендарныя стэрэатыпы — “культурна і сацыяльна абумоўленыя меркаванні пра якасці, атрыбуты і нормы паводзін прадстаўнікоў абодвух палоў і іх адлюстраванне ў мове” [2]. Гендарная лінгвістыка,

як і іншыя напрамкі сучаснага мовазнаўства, знаходзіцца на стадыі развіцця, шліфоўкі метадалогіі і метадыкі даследавання. Гэтым тлумачыцца адсутнасць у дадзенай сферы агульнапрынятай тэрміналогіі, устойлівых і апрабаваных падыходаў. Разам з тым відавочна, што даследаванне мовы і маўлення ў лінгвагендарным аспекце дазволіць выявіць новыя і вельмі важныя для разумення моўныя і маўленчыя асаблівасці. Гэтыя асаблівасці ў сваю чаргу не могуць быць зразумелыя без звароту да філасофіі, сацыялогіі і псіхалогіі, да з'яў грамадскага жыцця, у якіх так ці іначай знайшлі сваё адлюстраванне ўяўленні пра сацыякультурныя ролі мужчын і жанчын. У апошнія гады назіраецца разнастайнасць метадалагічных падыходаў да вывучэння гендару, якія ўзыходзяць да шматаспектнага разумення яго сутнасці. Афарыстычныя выслоўі, як народныя, так і аўтарскія, літаратурныя, якія змяшчаюць гендарна маркіраваную інфармацыю, дазваляюць атрымаць больш поўнае ўяўленне пра асаблівасці нацыянальнага характару беларусаў, агульных і прыватных адзнак іх менталітэту, а таксама атрымаць надзейныя звесткі пра погляды беларускага этнасу на гендарныя адносіны, што паспрыяе эфектыўнаму наладжванню сацыяльна-эканамічных і палітычных стасункаў паміж жыхарамі нашай краіны і прадстаўнікамі іншых этнасаў [3].

Першая спроба навуковага асэнсавання афарыстычных выслоўяў у беларускай філалогіі была зроблена

Ф.М. Янкоўскім. У працы “Крылатыя словы і афарызмы” [4] ён падаў 220 крылатых, разнастайных па структуры, сінтаксічна закончаных вобразных выразаў і выслоўяў. Збіранне афарыстычных выслоўяў з беларускіх літаратурных крыніц, вытлумачэнне гэтых выслоўяў, адлюстраванне ўжывання іх у маўленні Ф.М. Янкоўскі лічыў неадкладнай і першаступеннай задачай філолагаў. Праблема афарыстычнага слова прысвечаны і шэраг артыкулаў даследчыка, дзе аналізуюцца афарызмы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Ядвігіна Ш., Цёткі, Анатоля Вярцінскага і інш. Афарыстычныя выслоўі Якуба Коласа засведчаны ў працы А.Я. Міхневіча “Якуб Колас разважае, радзіць, смяецца...” [5]. Асэнсаванню і сістэматызацыі афарыстычных выслоўяў Ніны Мацяш, Рыгора Барадуліна, Уладзіміра Караткевіча, Янкі Брыля прысвечаны даследаванні М.І. Новік, Т.М. Трыпуцінай, а таксама публікацыі тэматычных падборак афарызмаў беларускіх пісьменнікаў Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч у часопісе “Роднае слова” (Мінск, 2005–2011); ім жа належыць праца “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў” [6], якая стала адной з асноўных крыніц дадзенага даследавання.

Пэўныя цяжкасці выклікае той факт, што на сённяшні час яшчэ няма поўнага збору беларускіх афарыстычных выслоўяў і грунтоўна распрацаванай тэорыі і метадыкі пошуку і даследавання такіх адзінак, метадыкі іх упарадкавання і лексікаграфічнага апісання. Таксама не заўсёды можна з упэўненасцю сказаць аб аўтарстве таго ці іншага выслоўя, вызначыць, ці аўтар сам стварыў крылаты выраз, ці ўзяў яго з жывой народнай мовы. Разам з вышэйазначаным актуальнасць выбару тэмы абумоўлена таксама неабходнасцю больш грунтоўнага вывучэння дадзенага пытання ў лінгвакультурным аспекце.

Мэта даследавання — вызначыць змест і спецыфіку гендарна маркіраваных аўтарскіх афарыстычных выслоўяў беларускіх літаратараў у этнакультурным аспекце.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі манаграфічныя выданні “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў” Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч [6], “Майстры кажуць... Беларускія літаратурныя афарыстычныя выслоўі” А.Я. Леванюк [7], “Крылатыя словы і афарызмы” Ф.М. Янкоўскага [4], а таксама выслоўі з твораў класікаў беларускай літаратуры Якуба Коласа, Аляксея Пысіна, Рыгора Барадуліна, І. Шамякіна і іншых беларускіх пісьменнікаў і паэтаў [8–9]. Метадамі працы сталі апісальны, кантэкстуальны, параўнальна-супастаўляльны, стыгматычны, метады стылістычнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Афарызмы (ад грэч. *aphorismos* — азначэнне) вядомыя з найдаўнейшых часоў. Звычайна гэтым тэрмінам называюць кароткае выслоўе, якое ў мастацкай форме выражае закончаную думку аўтара. Аднак гэтую фармулёўку можна выкарыстаць толькі ўмоўна, паколькі, нягледзячы на шматлікія даследаванні па афарыстыцы, прырода,

сутнасць і само паняцце афарызма раскрыта недастаткова поўна. Вывучэнне афарызмаў, у тым ліку і аўтарскіх, актыўна вядзецца як замежнымі, так і айчыннымі філолагамі, у выніку сканцэнтраваных у межах асобнай навуковай дысцыпліны — афарыстыкі. Афарыстычныя выслоўі выклікаюць цікавасць не толькі закладзеным у іх змесце вопытам пакаленняў, мудрасцю і сілай духу чалавека, яго матэрыяльнымі і эстэтычнымі ідэаламі, а і дакладнай і своеасаблівай характарыстыкай людзей, іх схільнасцей, вызначэннем і ацэнкай разнастайных узаемаадносін у грамадстве, з’яў рэчаіснасці. Яны надзвычай лаканічныя і вобразныя, выразныя і зразумелыя. Змест афарызмаў універсальны і адначасова нацыянальна адметны. Як слухна адзначае А.Я. Леванюк, “афарызмы — гэта дзіўныя па сваёй лаканічнасці выслоўі, якія дораць нам мудрасць, новы погляд на жыццё” [7, с. 5].

Афарызмы ніколі не характарызуюць аднаго чалавека — яны маюць дачыненне да многіх і многага. Аднак, нягледзячы на сваю ўніверсальнасць, даволі часта афарыстычны выраз можа падказаць, якому народу ён належыць. Нацыянальныя афарызмы даюць магчымасць вывучаць менталітэт, культуру, педагогіку пэўнага народа. У гэтым даследаванні асабліва ўвага звернута на асаблівасці характарыстыкі беларускіх мужчын і жанчын праз гендарна маркіраваныя афарызмы.

Трэба адзначыць, што сярод сабраных гендарна маркіраваных афарыстычных матэрыялаў большасць складаюць адзінкі, што характарызуюць жанчыну. Думаецца, гэта звязана з тым, што ўнутраны свет жанчыны заўсёды хваляваў мастакоў слова, яны імкнуліся пазнаць яго, зведаць таямніцу жаночай душы: *Жанчына — таямніца з таямніц, / Пачатак ічасця і трывогі* (С. Грахоўскі); *Пакуль будуць жанчыны, / Не змоўкнуць паэты, / Пакуль будуць паэты, / Жанчыны не будуць старэць* (Г. Бураўкін); *Жанчыны — сасуд без dna. / Дакладней — Сусвет сусветаў. / Сам Бог у яго віна / наліў, каб натхняць паэтаў* (Э. Акулін). Гэтая характарыстыка ў большасці выпадкаў станоўчая, а часам і ўзнёслая. Паважлівыя адносіны да жанчын выражаюцца ў наступных афарызмах: *Хто плюе на жанчыну — / Той, нелюды, плюе на радзіму* (А. Сыс); *У шчэбет і по-свіст птушыны / З далёкіх і блізкіх дарог / Высокае імя Жанчыны / Прыводзіць на родны парог* (Э. Зубрыцкі); *Зрываюцца ў бездань хвіліны / Са стром пакручастых жыцця — / Высокае імя Жанчыны / Вяртае наноў з небыцця* (Э. Зубрыцкі); *Пакуль не спыніўся гадзіннік / І лічаць зязюлі гады / Высокае імя Жанчыны / Заслоніць сабой ад бяды* (Э. Зубрыцкі); *Разнеда, Еўфрасіння і Ларыса — надзея жыць і прага нараджаць* (А. Хатэнка); *З жанчынамі свет не старэе, / Ён маладзее, дабрэе, / І, урэшце, нас дорыць ім* (А. Грачанікаў); *На беларускую дзяўчыну... / Ніхто йшчэ каменем не кінуў / І не наважыцца кідаць* (Я. Купала); *Жанчына — душа мужчыны; яна наша натхняльніца на вялікія справы* (Я. Колас); *Жанчына — хараства вяршыня. / Вяршыня радасці — жанчына* (В. Жуковіч).

Адной з важных якасцей жанчыны, з пункту погляду мужчын, лічыцца дабрыня: *Жанчына без дабраты настолькі жанчына, наколькі дрэва без соку можа лічыцца дрэвам* (У. Рубанаў). Гонар — неад’емная якасць жанчыны, якая яе ўпрыгожвае і парушыць якую лічыцца нават грахом: *Глянучь адчужана зверху ўніз — / Святое жаночае права* (А. Вярцінскі); *Гордасць — таксама, мабыць, жаночае хараство* (Я. Скрыган); *Самы вялікі мужчынскі грэх — грэх супраць жаночай гордасці* (А. Вярцінскі).

Жаночая душа для мужчыны з’яўляецца таямніцай, якую ён спрабуе зразумець на працягу шматвяковай гісторыі чалавецтва, а таму да некаторых праяўленняў жаночых паводзін адносіцца з доляй непаразумеў і нават з іроніяй: *Дзіўная жаночая псіхалогія! Сарамлівасць іх залежыць ад часу і абставін* (І. Шамякін). Але прачыніць дзверы ў гэтую таямніцу часам дапамагае песня, якая суправаджае чалавека ад нараджэння да смерці, з’яўляецца адлюстраваннем душэўных пачуццяў чалавека, у тым ліку і жанчыны: *О, колькі можа нам жанчына / Сказаць у песні пра сябе!* (Н. Гілевіч).

Асобная група выяўленых афарызмаў звязана з адлюстраваннем такой рысы беларускай жанчыны, як працавітасць, здольнасць выконваць не толькі спецыфічна жаночыя, але і некаторыя мужчынскія віды работ: *Усё ўмеюць жаночыя рукі — і малярыць, і каўбасу рэзаць* (І. Шамякін); *У добрай гаспадыні і на лёдзе жыта расце* (Г. Марчук). Разам з тым сустракаецца іранічнае стаўленне да інтэлектуальнай працы жанчын, якая, маўляў, адмоўна адбіваецца на яе характары і знешнасці, выражаецца ў наступным афарызме-назіранні: *Твар у жанчыны, якая многа думае, становіцца шэры, характар — невыносны, старасць — заўчасная* (Я. Сіпакоў). Часам у афарызмах падкрэсліваецца “безузроставаць” жанчын: *Жанчыны бываюць маладыя і старыя, а другіх не бывае* (У. Сцяпан); *Жанчыны не маюць пэўнага ўзросту...* (В. Галавач). Але, нягледзячы на ўсё гэта, жанчына павінна заставацца жанчынай у любых абставінах: *...прывабная жанчына і на рабоце павінна аставацца прывабнай* (А. Кулакоўскі).

Паняцце “прыгажосці” рознымі людзьмі ўспрымаецца па-рознаму, тым больш што яна можа быць унутранай і знешняй. Але, нягледзячы на тое, якога колеру валасы, якога росту жанчына, якімі душэўнымі якасцямі валодае яна, упэўнена сцвярджаецца думка: *Непрыгожых жанчын не бывае, / Проста шмат невідных мужчын* (Г. Бураўкін).

Побач з ухваленнем жанчыны сустракаюцца афарызмы, якія выкрываюць такія заганьня, на думку аўтараў, якасці, як упартасць: *...што жанкі? Раз што панята, / Ноль — слова нашага ім брата* (Я. Колас); балбатлівасць: *Ой, дык язык жа ты жаночы: / ці ёсць, ці не прычына тая — / Усё роўна менціць і кусае* (Я. Колас); *Што б зналі пра жанок мужчыны, / Каб іх сябровак не было* (В. Вярба); капрызнасць: *Мае гады з характарам жаночым, / На іх забыцца варта мне на міг, / Яны адразу ў гвалт: “Мы ўвагі хочам!”*

(Р. Барадулін). Асобна падкрэсліваюцца такія якасці, як прагматычнасць, ашчаднасць, якія становяцца надзейным падмуркам у адносінах з абраннікам: *З мілым і пад дубам — доля райская; / Толькі лепш фундамент мураваны* (А. Пысін).

Асобныя літаратурныя выслоўі выяўляюць старыя, забабонныя ўяўленні пра сувязь жанчыны з нячыстай сілай: *З тых пор, як чорт гдзе не дарадзе, / Там слухае ён бабскіх рад* (Ф. Багушэвіч). Гэта можа быць звязана з даўнімі хрысціянскімі поглядамі на жанчыну як вінаватую ў першародным граху чалавецтва. Асабліва ўвага надаецца жаночай хітрасці, якая можа быць вельмі рознай: *Нецалаваных на зямлі няма / І хітрыя жанчыны і дзяўчаткі / У сэрцах носяць свой сакрэтны май / І пацалункаў вечныя пячаткі* (А. Сербантовіч); *Жанчыны панствуюць і ў мане, / А мужчыны і ў праўдзе — рабы* (У. Караткевіч). Часам гэтую хітрасць жанчыны выкарыстоўваюць для дасягнення сваіх уласных мэт: *...жанчына, калі ёй чаго-небудзь хочацца, можа рабіцца відушчай не горай за самага вялікага мудраца* (В. Іпатава). Адсюль могуць браць пачатак і недаверлівыя адносіны мужчын да жанчын: *Паверыць жанчыне ўсё роўна, / Як дом збудаваць на пяску* (Р. Барадулін).

Афарызмы, што характарызуюць мужчын, у апрацаваным матэрыяле колькасна саступаюць афарызмам — характарыстыкам жанчын. Як правіла, мужчына ў афарызмах падаецца як мужны, мудры, справядлівы: *І біцца павінны мужчыны, / Бо маюць радзіму, жанчыну, / Гордасць — адну* (Л. Рублеўская); *Не справа мужчын — / Страхавацца, хавацца, / Не справа мужчын — / Баяцца, дрэжаць* (А. Вярцінскі); *З веку — княжая слава ў беларускіх мужчын. / З веку — любасць князева ў беларускіх мужчын. / З веку — мудрасць князева ў беларускіх мужчын* (В. Аколава). Але разам з гэтымі моцнымі якасцямі характару адзначаецца і ўласцівая некаторым мужчынам інфантальнасць: *У мужчыне сядзіць хлапчук да глыбокай старасці. Як ні ўтаймоўвае ён яго, а не-не дыі вырвецца на сваю волю...* (П. Місько). Мужчыны, як і жанчыны, таксама здольныя да хітрыкаў, маюць свае таямніцы, якія, як думае “моцны пол”, “слабы” ніколі не разгадае: *У кожнага мужчыны — душа пацёмкі, ніколі бабы іх таямніцы не будуць ведаць...* (П. Місько).

Тэматычна большасць прааналізаваных афарызмычных аўтарскіх адзінак звязаны з каханнем, шлюбам, унутрысямейнымі адносінамі: *Пачынаецца ўсё з любові...* (Я. Янішчыц). Увогуле ўсе аўтары пагаджаюцца з думкай, што паняцці “жанчына” і “каханне” немагчымыя адно без другога, што яны існуюць у песнай, непарыўнай сувязі: *Жанчыны варты моцнага кахання, / Усе кахання варты як адна* (Д. Бічэль-Загнетава); *Не кожнаму даецца ў жыцці каханне, якое мацней за смерць, за адлегласць, за ўсе перашкоды. Але кожная жанчына марыць аб ім, кожная хоча быць адзінай — на ўсе гады, якія адпусціў Лёс, на ўсе выпрабаванні, на шчасце і няшчасце...* (В. Іпатава).

Мужчыны ж у каханні бачацца праз афарызмы або залішне пераборлівымі: *І Зоя — не тое, / І Насця — не шчасце* (П. Панчанка), або пакорнымі лёсу: *Наймічку таксама добра каля печкі цалаваць, / Калі лёс не шле царыцы, суджанай навек табе* (У. Караткевіч). Але не заўсёды ўдала складваецца ў каханні і лёс жанчыны: *Адзін любіў, другі кахаў, а трэці ўзяў* (А. Мрый).

Сям'я заўсёды лічылася і лічыцца асновай, трывалым падмуркам для развіцця грамадства: *Народ наш у вяках / Трымаўся на сям'і* (Н. Гілевіч). У беларускіх афарызмах паказана адзначнае стаўленне да шлюбу і да стварэння сям'і, да вернасці ў адносінах: *Не любіся з дзеўкамі ў жыццё / І ў красках не любіся, / Бо колькі каласоў зломіш — / Столькі людзей / Ад голаду сканае, / А колькі красак зьяне — / Столькі дзетак не народзіцца* (У. Арлоў) — гэта яўнае асуджэнне пазашлюбных адносін. З падобнай семантыкай ужыты таксама наступны афарызм: *Калі ёсць каханне, трэба, каб была і сям'я. А калі без сям'і, то гэта ўжо не каханне, а распуста* (Я. Сіпакоў). Але разам з тым сустракаем філасофскае: *Не ўсе вячаюцца, што любяць ды кахаюцца* (А. Карпюк). Гэты афарызм асабліва актуальны ва ўмовах сучаснага грамадства і адлюстроўвае адносіны, якія не могуць быць ухвалены, калі толькі не абумоўлены сацыяльнымі і грамадскімі абставінамі.

Генетычная наканаванасць быць маці, выхоўваць дзяцей натуральна выклікае ў жанчын жаданне выйсці замуж: *Навошта ж воля для жанчыны, / Калі ёй цэлы свет чужы!* (Я. Янішчыц). Але разам з гэтым замужжа, якое адбылося без кахання, асуджаецца: *І жонкай стаць і не кахаць нікога — / Усё адно, як вольнай жыць без волі...* (М. Шабоўіч); *Калі каханне абвянчае / Жаданай згодай маладых, / Свайго сумлення не хавае / Яно ад позіркаў чужых. / А звязжа шлюбом маладая / Сябе з нялюбым і старым, / Свайго сумлення не схавае / Яна за прозвішчам чужым* (А. Куляшоў).

Стварэнне сям'і — гэта вельмі адказны крок у жыцці, які патрабуе цяжкасці, адказнасці ад абаіх закаханых: *Каханне — кароткае свята, / пасля жаніцтва цяжка будзе дзень* (В. Каваленка); *Даўгавечнасць кахання залежыць ад доўгацяжкі жанчыны і ад ступені мужчынскай ляноты* (Г. Марчук); *Сямейнае шчасце — разуменне, для праверкі якога патрабуецца час і нямалы* (І. Шамякін).

Асобна можна выдзеліць афарызмы, якія адлюстроўваюць сямейныя адносіны праз магчымасць выбраць той ці іншы шлях у жыцці, працоўнай дзейнасці: *Шчаслівы той, хто ажаніўся, яшчэ шчаслівейшы той, хто марыць пра шлюб* (Г. Марчук); *Палітыка без любві, без адчування сям'і — нішто* (В. Іпатава). Шлюб у некаторай ступені мяняе погляды жанчын і мужчын адно на аднаго і на саміх сябе. Своеасабліва метафарычная характарыстыка замужняй жанчыны, кантэкстуальна наўрад ці задаволенай лёсам, гучыць у наступным выслоўі: *Замужства адкрывае жанчыне вочы на самую сябе* (К. Чорны); *Акальцованыя птушкі, / Акальцованыя жонкі* (П. Панчанка).

Трэба адзначыць афарызмы, якія сканцэнтраваныя на адлюстраванні ролі жанчыны ў сям'і. Адной з галоўных з'яўляецца роля маці, якая моцна любіць сваіх дзяцей, зробіць усё магчымае і немагчымае для іх шчаслівага дзяцінства: *Ты — маці, жонка; ты — дачка, сястра, / Твая заўсёды голая пара* (Я. Сіпакоў); *У жанчыны дзве святасці: сям'я і дзеці* (У. Рубанаў); *Ты — маці, ты — на ўсё гатова, / Усё — змагчы, усё — аддаць, / Адно б вяслых ды здаровых / Дзяцей пад сонцам аглядаць* (Н. Гілевіч); *Жанчына і дзіця — працяг у вечнасць* (Л. Забалоцкая).

Як сведчаць прааналізаваныя афарызмы, жанчыне надаецца першаступенная роля ў сям'і. Гэтая думка падкрэсліваецца наступнымі выслоўямі, у якіх паказана своеасабліва залежнасць мужчын ад жанчын ва ўмовах сям'і: *Мала ёсць мужоў, якіх разумная жонка не заваражыла б сваім кукаваннем* (І. Шамякін); *Мужы са скуры лезуць, / Каб жонкі ўлезлі ў шкуры* (Р. Барадулін); *А мужык, і праўда, без жонкі сірата* (П. Місько). Апошняя выслоўе яшчэ раз падкрэслівае перавагу сямейнага жыцця над халастым, у прыватнасці, для мужчын.

Немалаважную ролю ў сямейных адносінах адыгрывае пачуццё рэўнасці; як кажуць у народзе, “раўнуе — значыць, любіць”: *Жонка, якая не раўнуе, — сумная жонка, абьякавая* (І. Шамякін). Пры гэтым з боку жанчыны магчымы пераход межаў, учыненне ў запале неабдуманых дзеянняў, якія могуць негатыўна адбіцца на наступных стасунках: *У рэўнасці жанчына на ўсё можа пайсці* (І. Шамякін). Як бачым, па меркаванні некаторых мужчын (у дадзеным выпадку І. Шамякіна), жанчына павінна праяўляць сваю зацікаўленасць да мужчыны праз рэўнасць, хаця ў асобных выпадках самі мужчыны ставяцца да гэтага даволі скептычна: *Жанчыну раўнуй не раўнуй, — / Сама ва ўсім разбярэцца* (А. Грачанікаў).

Асобна трэба адзначыць выслоўі, якія ўздываюць тэму сужонскай вернасці. Нявернасць у адносінах да жонкі з боку мужчын адзначна асуджаецца, нават калі гэта выражана праз іронію: *Патрабуе каханак / Ад жонка чужых / І спёкі паўдзённай, / І вернасці лебядзінай* (Р. Барадулін); *Добра мець дзве жонкі: / Адну — для амурнасці, / А другую — / Каб гузікі прышываць* (В. Аксак). Афарызм, падобны на парэмію — *Другім ямы не капай, / Чужою жонкі не чапай* (Я. Колас), — гучыць як перасцярога для тых, хто збіраецца “пайсці налева”. Цікавае уяўляе афарызм, які адлюстроўвае погляд майстра слова на тое, навошта жонка і муж заводзяць палюбоўніц (-каў): *Палюбоўнік трэба, калі жанчына хоча даведацца аб сапраўдных лічбах свайго сямейнага бюджэту. Палюбоўніца трэба, калі мужчына хоча даведацца пра хітрыкі і падманы ўласнай жонкі* (Г. Марчук). Пры гэтым падкрэсліваецца, што з'яўленне “трэцяга лішняга” ў сям'і прыводзіць да яе разбурэння, падчас чаго выказваецца шмат зневажальных слоў у адрас жонкі ці мужа: *Шлюб, які распадаецца, выяўляе самае дрэннае ў абаіх супругаў* (І. Шамякін). Ды лепш скасаваць такі шлюб, чым крывадушнічаць на працягу

многіх гадоў: *Агідныя тыя муж і жонка, якія дзесяцігоддзямі жывуць, як сабака з кошкай, а на людзях выстаўляюць уяўны лад і ішчасце* (І. Шамякін).

Але нягледзячы на тое, што мужчыны і жанчыны па сваіх фізіялагічных асаблівасцях, па сваім светапоглядзе супрацьлеглыя істоты, яны ўсё роўна з'яўляюцца дзвюма палавінкамі адзінага цэлага, якія не могуць існаваць адно без аднаго і без якіх немагчыма наогул жыццё на Зямлі: *Ён і яна — і Сусвет не пустое* (Р. Барадулін).

Заклучэнне. Аўтарскія выслоўі, як і ўстойлівыя адзінкі мовы, — гэта душа кожнай нацыянальнай культуры. Яны западаюць глыбока ў душу і могуць перадавацца з вуснаў у вусны, ад пакалення да пакалення. Знаёмства з беларускай гендарна маркіраванай афарыстыкай дазваляе больш глыбока зразумець гісторыю беларускага народа, яго адносіны да чалавечых вартасцей і недахопаў, спецыфіку народнага светаўспрымання, ацэнкі ролі мужчыны і жанчыны ў беларускім грамадстве.

Беларускія нацыянальныя афарызмы, як сведчыць аналіз матэрыялу, — найбагацейшая скарбонка мудрасці самых таленавітых прадстаўнікоў народа. У большасці сваёй нацыянальныя літаратурныя афарызмы змяшчаюць у сабе аб'ектыўную ацэнку мужчын і жанчын. У айчынным афарыстыцы ў канцэнтраваным выглядзе захоўваюцца светапоглядныя ідэалы і стэрэатыпы нацыі. Пры гэтым трэба ўлічваць, што такія стэрэатыпы ў свядомасці людзей у дадзеным кантэксце ствараюць пісьменнікі (як жаночага, так і мужчынскага полу), у якіх погляды на адну і тую ж з'яву могуць быць зусім розныя і нават супрацьлеглыя. Трэба адзначыць, што сярод прааналізаваных афарызмаў большасць складаюць адзінкі са станоўчай канатацыяй характарыстыкі жанчын. Увогуле ж большасць гендарна маркіраваных афарызмаў даюць аб'ектыўную характарыстыку мужчынам і жанчынам: ухваляецца жаночая прыгажосць, гаспадарлівасць, дабрыня, падкрэсліваецца яе духоўнае багацце, уменне выконваць любыя віды працы; сярод заганаў называюцца балбатлівасць, а таксама прагматычнасць, залішня (на думку мужчын) ашчаднасць і асаблівая жаночая хітрасць. Што да мужчын, то тут на першы план выходзяць такія станоўчыя якасці, як справядлівасць, мужнасць, мудрасць; сярод адмоўных рысаў называюць найперш інфантальнасць, залішнюю пераборлівасць у каханні. Адназначна ўхваляецца традыцыйная сям'я, заснаваная на каханні, вернасці, паважлівых адносінах адно да аднаго. Адносіны, заснаваныя на сямейнай нявернасці, крывадушнасці, адназначна асуджаюцца.

Такім чынам, можна з упэўненасцю сцвярджаць, што афарыстычныя выслоўі беларускіх літаратараў, як сучасных так і недалёкага мінулага, адлюстроўваюць пазіцыю іх аўтараў, пабудаваную на глыбокім веданні ўсіх тонкасцяў менталітэту беларусаў, на тонкім разуменні асаблівасцей светаўспрымання і жыццёвых пазіцый прадстаўнікоў абодвух палоў. Веданне афарыстычнага літаратурнага матэрыялу асабліва карысна ў плане транслявання нацыянальных асаблівасцей беларускага народа пры непасрэдных кантактах з прадстаўнікамі іншых краін, пры знаёмстве з беларускай культурай, менталітэтам, духоўнымі і сацыяльнымі каштоўнасцямі, што не толькі спрыяе наладжванню кантактаў паміж прадстаўнікамі розных нацыянальнасцей, але і не дае забыць уласную гісторыю, уласныя карані, выхоўвае павагу да сваёй краіны, свайго народа, фарміруючы сапраўднага патрыёта і грамадзяніна.

Літаратура

1. Троицкая, О.Г. Некоторые проблемы коммуникации с точки зрения гендерного анализа / О.Г. Троицкая. — URL: <http://www.isuct.ru/konf/antropos/section/> (дата обращения: 04.02.2025).
2. Кирилина, А.В. Гендерная асимметрия в языке / А.В. Кирилина // Словарь гендерных терминов / под ред. А.А. Денисовой. — М.: Информация XXI век, 2002. — 256 с. — URL: <http://www.owl.ru/gender/> (дата обращения: 14.12.2024).
3. Дзядова, А.С. Мастацкі тэкст як крыніца лінгвакраіназнаўчай інфармацыі: манаграфія / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М.Машэрава”. — Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2022. — 154 с. — URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/32640>.
4. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы / Ф.М. Янкоўскі. — Мінск, 1960. — 135 с.
5. Міхневіч, А.Я. Якуб Колас разважае, радзіць, смяецца...: выбраныя выслоўі народнага песняра / А.Я. Міхневіч. — Мн.: БелДПК, 2002. — 108 с.
6. Гаўрош, Н.В. Афарыстычны выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч. — Мн.: Выш. шк., 2012. — 638 с.
7. Леванюк, А.Я. Майстры кажуць... Беларускія літаратурныя афарыстычныя выслоўі: слоўнік афарызмаў / А.Я. Леванюк. — Брэст: БрДУ, 2010. — 161 с.
8. Анталогія беларускай паэзіі: у 3 т. / рэдкал.: Р. Барадулін і інш.; рэд. і аўтар прадм. Н. Гілевіч. — Мн., 1993. — Т. 1. — 622 с.; Т. 2. — 623 с.; Т. 3. — 625 с.
9. Анталогія беларускай народнай прыказкі, прымаўкі і выслоўя / уклад., аўт. прадмовы А.С. Фядосік. — Мн., 2002. — 298 с.

Паступіў у рэдакцыю 30.08.2025